

O sociologie înfloritoare într-o societate aflată în criză?

Sergiu Băltătescu

Universitatea din Oradea

Contextul în care am fost invitat de organizatorii conferinței „România după douăzeci de ani” să prezint o serie de întrebări asupra stării societății românești actuale și asupra modului cum sociologia poate răspunde provocărilor pe care aceasta i le ridică este, trebuie să mărturisesc, copleșitor. Aici, în Aula Academiei Române, nu ai cum să nu simți presiunea amintirii atâtor generații de intelectuali prestigioși... Între ei, desigur, se numără și Dimitrie Gusti, al cărui program intelectual, care atribuie sociologiei misiunea de a „descrie sistematic societatea, starea ei, susținând astfel programele de dezvoltare socială națională” (Zamfir, 2005), nu pare cătuși de puțin să-și fi pierdut din actualitate.

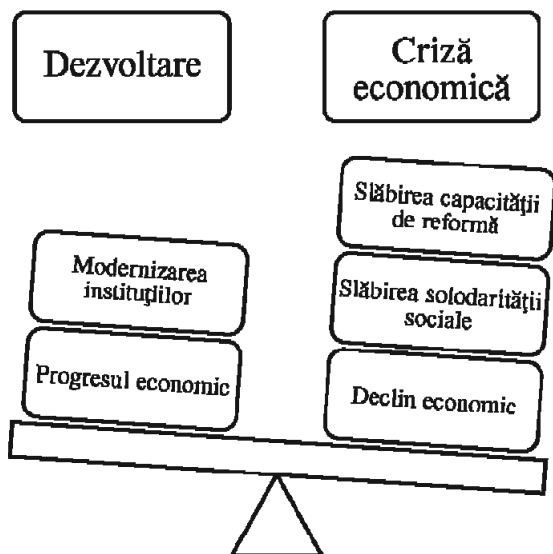
Care este, în acest moment, starea societății românești? Astăzi, în discursul public revin cu obstinație doi termeni definitorii aflați, cel puțin aparent, în contradicție: dezvoltare și criză economică. Primul se leagă în mod explicit de stadiul societății românești postaderare la UE și este asociat cu idei precum cele de modernizare, aliniere la standardele UE ș.a.m.d. Al doilea este, desigur, legat de criza economiei capitaliste actuale și de modul cum își pune ea amprenta asupra celor mai diferite domenii ale societății românești, trecând prin cel economic și politic, dar influențând puternic domeniul cultural și, îndrăznim să spunem, cel al valorilor.

Dar cum arată, la o analiză mai atentă, societatea românească azi în raport cu cele două procese (dezvoltare și criză)? Aici îmi permit să identific o disjunctie fundamentală între discursul public și fapte. Astfel, potrivit

discursului public al puterii, criza economică s-a interpus în fața marșului constant către dezvoltare, modernizare și aliniere la standardele Uniunii Europene. Odată terminată criza (dacă nu s-a terminat deja, după cum în repetate rânduri ni s-a afirmat), România își va relua cursul pozitiv în aceeași direcție.

Am rezerve față de această viziune, nu numai din scepticism față de pretențiile unui progres continuu al societății, cu care discursul modern ne-a obișnuit, dar mai ales pornind de la o interpretare a tendințelor sociale recente și mai puțin recente. Căci criza s-a suprapus peste efectele negative cumulate ale comunismului și tranziției, și prin urmare nu este atât de simplu să prevedem rezultanta acestor efecte și impactul pe termen mediu. Aici se nasc întrebări care privesc în bună măsură comunitatea noastră, a cercetătorilor în domeniul sociologiei. În primul rând, cunoaștem îndeajuns aceste efecte? Mă refer aici nu doar la evoluțiile măsurabile prin indicatori, ci și la schimbările profunde, mult mai greu detectabile și adeseori insesizabile ale societății, ca de exemplu cele ale valorilor. Putem, deci, pretinde că precizem cu suficientă exactitate rezultantele unor fenomene care au aspecte ce, în anumite privințe cel puțin, ne scapă?

Dar cu cât sunt mai dilematice lucrurile, cu atât mai mari sunt provocările și oportunitățile pentru sociologie de a gândi momentul actual și de a ajuta la dezvoltare. Într-un fel, ca sociologi, ar trebui să ne bucurăm de acest privilegiu care ni se oferă de a descâlci ițele unei posttranziții complicate și obositoare, sugerând soluții ce pot fi transpuse în

Figura 1. *O reprezentare a elementelor discursului public despre dezvoltare și criză economică*

tot atâtea căi de dezvoltare. Căci pentru o sociologie care-și afirmă vocația critică, scoțând în evidență mecanismele care produc disfuncțiile sociale, dar și vocația aplicativă (ca în cazul sociologiei americane din anii '30 ai secolului XX), perioadele de criză a societății ar putea constitui terenul cel mai fertil pe care să se înalțe. Aici se pune însă întrebarea-cheie în acest context: oare starea societății nu determină și starea sociologiei? Sau, mai aplicat, poate fi sociologia românească înfloritoare într-o societate în criză?

Slăbirea capacității de cercetare a sociologiei prin reducerea (aproape de zero) a subvențiilor publice pentru cercetare, slăbirea instituțională prin reducerea numărului de studenți, deopotrivă ca efect al tranziției demografice și crizei economice și, nu în ultimul rând, la slăbirea capitalului simbolic al sociologiei în rândul populației sunt tot atâtea teme fundamentale de discutat în această privință.

Aș dori totuși să îndrept discuția către modul cum se raportează sociologia la fenomenul crizei economice. Într-adevăr, criza este deja sub lupa sociologului, desigur, mai ales în vestul Europei și Statele Unite, ce au o tradiție de serioasă implicare a sociologului

în problemele publice. În Vest, discuția privitoare la criza economică actuală se concentrează în jurul a două riscuri principale: slăbirea încrederii și capitalului social și creșterea anomiei, dar și asupra unor oportunități precum cotitura valorilor prin întoarcerea la cele non-economice, dar și ca o ocazie de reformare a instituțiilor, ca și a întregii infrastructurii economice și comunicaționale. Voi încerca să argumentez că, din păcate, în cazul societății românești efectele negative sunt agravate de condițiile socioeconomice preexistente crizei, în vreme ce, din cauza configurațiilor sistemului sociopolitic actual, suntem pe punctul de a rata fructificarea oportunităților ce ar putea apărea.

Semnalele privind slăbirea încrederii și capitalului social au fost trase chiar în faza incipientă a actualei crize de un studiu de caz asupra comunităților de pescari. „Comunitățile în criză, subliniază Fowler și Etchegary (2008), dovedesc alterări ale caracteristicilor sociale și politice care pot compromite capacitatea locuitorilor de a atenua efectele acesteia și se traduc în afectarea bunăstării lor”. În plan individual, observă autorii, stresul generat de insecuritatea financiară alterează bunăstarea psihologică a membrilor comunității,

iar pe plan social, ca răspuns la scăderea statutului social al unor membri, este percepută o inegalitate socială în creștere, de unde slăbirea încrederii și solidarității în rândul acestor comunități.

În ce măsură acest mecanism este valabil în România unde, după cum arată toate studiile, încrederea și capitalul social sunt la cote din cele mai scăzute comparativ cu restul Europei (Voicu și Voicu, 2007)? În ciuda modelor alternative care explică aceste niveluri (de altfel, comparabile cu cele din restul Europei de Est) prin existența unor alte tipuri de capital social, cel informal (Pichler și Wallace, 2007), ori atacă fundamentele măsurării încrederii generalizate (Bădescu și Uslaner, 2003), e greu să nu luăm drept dat că încrederea interpersonală și politică sunt în țara noastră la cote foarte scăzute, iar asta pare să fie o constantă pe tot parcursul tranziției. De asemenea, datele arată că avem niveluri foarte ridicate de stres și de nefericire. Este de așteptat, la fel ca în Vest, ca actuala criză să aducă după sine și o creștere a inegalității sociale, dar să ne amintim că inegalitatea socială a crescut încontinuu, chiar și în perioada boom-ului economic de după 1999. Oare se pot agrava efectele și așa puternice ale acestor configurații sociale deja existente? Și, dacă trendul este descrescător, există un prag sub care alterarea acestor configurații devine atât de gravă încât, chiar și după redresarea economică, societatea românească să nu mai aibă resursele de solidaritate de a-și reveni? O linie similară de argumentație este și în cazul anomiei. Creșterea acesteia în situații de incertitudine economică nu este o constatare deloc nouă. Comentând sociologic criza financiară, Steven Lukes readuce în atenție concluzia lui Durkheim că „perspectivele create de dezastrele economice, precum criza financiară, conduc la o creștere în nivelurile nefericirii și sinuciderii” (Lukes, 2008). Să reamintim că efectele anomice s-au semnalat în România pe toate perioadele tranziției. De aceea, putem presupune că ele n-au făcut decât să se agraveze în perioada crizei. Întrebarea rămâne: cât de departe poate merge în țara noastră degradarea țesăturii sociale?

Sigur că sociologii se raportează diferit la această teză a slăbirii solidarității sociale ca urmare a crizei, primul răspuns din America fiind că acest fenomen nu este deloc nou. Astfel, potrivit lui Charles Derber (2006), capitalismul a erodat deja resursele de solidaritate existente, lăsând loc unui tip de comportament individualist, care dăunează celorlalți și interesului comun ca întreg. Putem, desigur, cita, între patologiile sociale postcomuniste, și individualismul exacerb. Dar până în ce punct a ajuns el? Pentru a da un răspuns, am avea nevoie de studii serioase care să evalueze efectele individualizării post-decembriste. Studii pe care, însă, sociologia românească nu le-a produs încă.

Un alt răspuns optimist pe care l-au dat în Vest sociologii este legat de noile structuri de solidaritate. Astfel, media electronică, publicurile multiple, noile rețele de socializare, sunt clamate ca exercitând forțe în sensul reorganizării sociale, a refacerii solidarității. Creșterea gândirii critice a cetățeanului, responsabilizarea acestuia, apariția noilor mișcări sociale, par să constituie un teren fertil pentru recrearea socialului. În România ne confruntăm însă cu niveluri dintre cele scăzute de consum cultural, ca și cu o puternică inegalitate în accesul la Internet. Tot mai multe voci se ridică pentru a denunța degradarea termenilor dezbaterilor publice. Toate acestea sunt fenomene îngrijorătoare, pe care sociologia, cu mai mult sau mai puțin succes, poate încerca să le contracareze, promovând discursul critic în spațiul public. În România anulului 2010 însă, lipsa de proeminență a sociologilor în discursul public, slaba lor participare la manifestări de mare audiență (cu excepția datei alegerilor), lipsa de acces la editoriale în ziare cu influență, sau puținele lor contribuții în reviste de nivel intermediar ne îndeamnă să ne întrebăm cât suntem de departe de momentul când sociologul își va transmite în mod eficient rezultatele gândirii critice.

Alături de riscurile majore sociale pe care le prezintă criza economică, apar în literatura de specialitate și oportunități de dezvoltare socială și umană. Astfel, cercetătorii din domeniul calității vieții, deși nu numai ei, vorbesc despre oportunitatea pe

care o oferă criza indivizilor implicați pentru reînțoarcerea la valorile non-economice (ca de pildă prietenia, cultura, spiritualitatea). Am putea asista, estimează unii, la o deplasare a valorilor către cele non-economice, dovedite a fi foarte perisabile. Va fi cazul în România? Să ne reamintim (dacă mai este nevoie) de contextul în care survine criza economică în România, după doar câțiva ani de prosperitate în care, deși surplusul de bunăstare nu s-a distribuit în mod egal, am avut de-a face cu o oarecare redresare a nivelului mediu de trai. Toate indică însă că o largă pătură socială va plonja înapoi sub pragul sărăciei. „Criza săracului” nu este deloc la fel cu „criza bogatului”, iar parțiala repauperizare a societății nu pare deloc de bun augur pentru perspectivele postmodernizării.

În al doilea rând, necesitatea reducerii cheltuielilor bugetare este văzută de unii sociologi ca o oportunitate de a reforma instituțiile și de a le moderniza. Decidenții politici pot profita de această oportunitate pentru a investi, de exemplu, în e-administrație. Asistăm însă, și nu doar în anii din urmă, la tendințe evident opuse din partea unui sistem politic minat de corupție și ineficiență. Recentralizarea, care se petrece sub masca descentralizării, politizarea aparatului de stat, inconsistențele legislative, sunt procese care transformă politicul într-un sector disfuncțional în societatea românească actuală. Eram oare deja pe drumul cel bun ca să ne plângem că se încetinește reforma?

Nu putem sublinia îndeajuns că abordarea actuală a crizei, de tip *laissez-faire*, este cea mai proastă strategie pentru ieșirea din criză. Ideea că vom ieși din criza economică atunci când va ieși și Vestul poate părea logică, dacă ne gândim la interdependența dintre economiile contemporane. Presupunând că se va întâmpla așa, va ieși la fel de repede și societatea românească? Oare resursele de solidaritate, încredere, optimism se pot reface în același ritm cu redresarea economică?

Sunt tot atâtea argumente pentru a arăta că, în calitate de specialiști, ne putem permite să nu ne implicăm în combaterea efectelor crizei. Dar evaluarea oricărei acțiuni comune trebuie să pornească de la resursele

disponibile. Într-adevăr, care este în momentul acesta starea sociologiei românești? A oferi răspunsuri valide la această întrebare presupune nu numai cunoașterea datelor de lucru ale domeniului, ci și o perspectivă largă care să includă și tendințele recente. Desigur, numărul de catedre, de absolvenți, gradul lor de ocupare, producția sociologică sunt indicatori importanți pentru succesul disciplinei. Aș sugera însă și folosirea unor indicatori suplimentari, chiar dacă mai greu de evaluat, ca de pildă prezența în media relevantă sau parteneriatul cu comunitățile locale.

În această privință se ridică întrebarea dacă avem destule resurse pentru aceste activități. De exemplu, este un fapt că în curricula sociologică sunt foarte slab reprezentate sau chiar lipsesc discipline de pregătire a liderilor de opinie, de la redactarea și prezentarea de texte diverse, relații publice, leadership și chiar management. Exemplific printr-un episod recent petrecut la universitatea noastră: la insistențele colegilor de la Științe Economice, ne-am văzut obligați să scoatem termenul de „management” din titulatura tuturor disciplinelor noastre, ba chiar și din titulatura unui program de studii de masterat. Modul cum s-a tranșat această dispută oferă un indiciu asupra disproporției dintre influența sociologiei și cea a altor științe socioeconomice. Nu în ultimul rând aș dori să vorbesc despre intervenția în parteneriat cu comunitățile. Aici, punctele critice, ca și modalitățile de intervenție, le reprezintă legătura între universități, centre de cercetare și comunități, construirea de strategii de dezvoltare și ghiduri de intervenție, ca și formarea unei culturi sociologice în comunitate. Cred cu tărie că ar trebui să evaluăm starea sociologiei folosind acești indicatori.

De asemenea, se ivește în mod justificat întrebarea: cât este de competitivă sociologia în comparație cu alte științe sociale? Și, în mod firesc, cât de capabilă este comunitatea sociologilor să conlucreze pentru binele comun? Un exemplu foarte recent este dat de studiul colegului meu Adrian Hatos asupra rezultatelor de la ultima competiție de granturi CNCSIS de tip A, unde proiectele de sociologie au primit în medie cu patru puncte mai puțin decât cele de la toate celelalte

discipline conexe (Hatos, 2008). Ca urmare a faptului că sumele finanțate au fost comune pentru aceste discipline, foarte puține au fost selectate. Să însemne aceasta că proiectele sociologilor au fost mai proaste sau că evaluatorii au fost mai exigenți? Încin să cred în a doua variantă. Dar și în acest caz vina nu poate fi aruncată neapărat asupra evaluatorilor, ci poate ar trebui să ne gândim cât de transparent este procesul de selectare a acestor evaluatori și cât de la curent sunt ei cu preocupările și metodologia sociologică.

Iată numai o serie de întrebări, unele destul de incomode, în legătură cu raportul sociologiei românești cu societatea noastră. Acestea fiind spuse, nu putem încheia mai bine decât cu vorbele lui Emile Durkheim: rostul sociologiei este de a contribui la „îmbunătățirea vieții societății”. Dacă nu ar realiza aceste obiective, spune marele clasic, „sociologia nu ar merita niciun moment de osteneală”¹. Poate ar trebui să medităm mai mult asupra acestor cuvinte.

Notă

1. Mulțumesc doamnei profesoare Floare Chipea pentru ideile pe care mi le-a sugerat pe parcursul elaborării acestei lucrări. Am reprodus citatul din Durkheim din materialul trimis de domnia sa.

Bibliografie

- Bădescu, G., Uslander, E.M. (2003). Legacies and conflicts : the challenges to social capital in the democratic transition. În: G. Bădescu, E.M. Uslander (coord.), *Social capital and the transition to democracy*, Londra, New York, Routledge, pp. 219-234.
- Derber, C. (2006). *The Wilding of America: Money, Mayhem, and the New American Dream*. New York, Worth Pub.
- Hatos, A. (2008). Inflație de filosofi și psihologi dăștepti!. În *Hatos* (blog), accesat în 10 septembrie 2010 la adresa: <http://ahatos.blogspot.com/2008/10/inflatie-de-filosofi-si-psihologi.html>.
- Lukes, S. (2008). *Durkheim and Financial Collapse*, Thinking allowed, BBC IV, 8 octombrie, accesat în 10 septembrie 2010 la adresa: http://www.bbc.co.uk/radio4/factual/thinkingallowed/thinkingallowed_20081008.shtml.
- Pichler, F., Wallace, C. (2007), Patterns of Formal and Informal Social Capital in Europe. În *European Sociological Review*, vol. 23, nr. 4, pp. 423-435.
- Voicu, B., Voicu, M. (2007). *Valori ale românilor: 1993-2006 : o perspectivă sociologică*. Iași, Institutul European.
- Zamfir, C. (2005), Ce a lăsat Dimitrie Gusti sociologiei postbelice? În *Sociologie românească*, vol. 3, nr. 2.

Primit la redacție: septembrie, 2010